

Open access i Sverige - lägesbeskrivning 2011

Open access innebär både *ökad synlighet* för forskaren (och lärosätet, finansiären, landet) och *ökad tillgänglighet* till forskningsresultaten för både forskare och andra som har intresse och kapacitet att ta del av forskningen. Detta är viktiga frågor för Sverige som forskningsnation vilket understryks ytterligare av några starka tendenser i forskningssystemets utveckling:

- Intensifierad globalisering av forskningen genomförande och användning
- Skärpt global konkurrens med forskningsexcellens mellan lärosäten och mellan länder
- Starka krav på ökad samhällsrelevans och nyttiggörande av forskningen
- Snabb utveckling mot en alltmer datorbaserad och digitalt förmedlad vetenskap, "e-science"

Idag finns i Sverige ett starkt officiellt stöd för open access, en relativt väl utbyggd infrastruktur av öppna arkiv och OA-tidskrifter samt en snabbt växande andel av fritt tillgängliga publikationer. Fokus ligger på vetenskapliga artiklar och konferensbidrag, men en open access-modell kan också tillämpas på monografier, forskningsdata och lärresurser

Krav på open access

Allt fler forskningsfinansiärer och lärosäten ställer nu krav på att den vetenskapliga publiceringen ska vara fritt tillgänglig på nätet. Som regel rekommenderar man forskare att publicera sig i OA-tidskrifter, men att när en lämplig sådan saknas lägga ut en kopia av artikeln i ett öppet arkiv inom en viss tidsgräns

Fyra forskningsfinansiärer ställer nu krav på open access:

Vetenskapsrådet, Formas, Riksbankens Jubileumsfond och Knut och Alice Wallenbergs stiftelse.

Tre lärosäten ställer krav på open access : Chalmers Tekniska Högskola, Blekinge Tekniska Högskola och Malmö Högskola.

Många övriga lärosäten har OA-policies med olika rekommendationer, t ex Lunds och Stockholms universitet, och många ställer även krav på e-publicering av avhandlingar eller registrering av publikationer.

Öppna arkiv vid lärosätena

Idag har nästan alla svenska lärosäten öppna fulltextarkiv. Karolinska Institutet har än så länge enbart en avhandlingsdatabas, men ett mer fullständigt öppet arkiv ska vara på väg. Vidare saknar Handelshögskolan, Konstfack och Röda Korsets högskola ännu aktiva öppna arkiv trots att de är medlemmar av DiVA.

Som regel är det öppna arkivet integrerat med publikationsdatabasen, som i princip innehåller metadata för alla forskningspublikationer. Lärosätena använder olika programvaror, på olika villkor, för att driva sina öppna arkiv/publiceringsdatabaser. Idag deltar 28 lärosäten i DiVA-plattformen, som drivs av Uppsala universitet mot ersättning från övriga deltagare, Göteborgs universitet, Malmö högskola, Högskolan i Borås och Karolinska institutet använder DSpace (en fri programvara), SLU använder EPrints (en annan fri programvara), Luleå tekniska universitet har

PURE (en dansk kommersiell programvara) och övriga har egenutvecklade system, däribland Lunds universitet, som samarbetar med några europeiska universitet kring sitt system, samt Chalmers som har utvecklat systemet Scigloo.

Det finns en nationell söktjänst, SwePub, som effektivt tillgängliggör de öppna arkivens innehåll. Tjänsten drivs av KB:s LIBRIS-enhet och bygger på att man höstar in metadata från de lärosäten som uppfyller kraven för deltagande i SwePub. För närvarande levererar 28 lärosäten och ett institut data till SwePub.

Open access-tidskrifter

Det ges också ut ett växande antal vetenskapliga open access-tidskrifter i Sverige, f n finns 34 stycken registrerade i Directory of Open Access Journals. Vidare medverkar ett stort antal svenska forskare som författare och redaktörer i ledande internationella open access-tidskrifter.

Ett antal lärosäten har avtal med open access-förlag som innebär att publicering i OA-tidskrifter (som tar ut publiceringsavgifter) blir gratis eller till reducerad kostnad för den enskilde forskaren.

Inom det nationella licenskonsortiet för e-resurser (BIBSAM-konsortiet) undersöks olika modeller för att underlätta forskares OA-publicering inom ramen för nationella licenser.

Hur stor del är fritt tillgänglig idag?

Enligt en stor undersökning av andelen OA av den totala mängden vetenskapliga artiklar av Bo-Christer Björk m flⁱ skulle globalt 20,4 procent av artikelpubliceringen för 2008 vara fritt tillgänglig, antingen genom publicering i OA-tidskrifter (8,5 procent) eller deponering i öppna arkiv (11,9 procent). Nyligen har nordiska data från samma undersökning analyserats av Turid Hedlund.ⁱⁱ Enligt Hedlund ska 22,6 procent av den svenska artikelutgivningen från 2008 vara fritt tillgänglig, därav 11,4 procent genom publicering i OA-tidskrifter (gyllene vägen) och 11,2 procent genom deponering i öppna arkiv (gröna vägen). Detta placerar Sverige högt i internationell jämförelse, vilket verkar helt rimligt. Man får dock komma ihåg att osäkerheten blir betydligt större när man bara räknar på data för ett enskilt land.

Enligt studien av Björk m fl så är det bara 24 procent av de parallellpublicerade artiklarna som lagts ut i ett öppet lärosätessarkiv. Ämnesbaserade arkiv står för 43 och andra webbplatser för 33 procent. Man menar att detta beror på att lärosätessarkiven ännu inte är så etablerade som stora ämnesarkiv som ArXiv och PubMed Central. Samma tendens finns i de nordiska dataanalyserna. Observera att studierna har räknat artiklar som både publicerats i en OA-tidskrift och lagts ut i ett öppet arkiv till den första gruppen.

Finns det några möjligheter att följa upp dessa data? Enligt uppgift från Nordbib:s projektbeskrivning för OA-barometern, så ska Hanken och Lunds universitet ska upprepa studien 2011.

Skulle man kunna använda data från SwePub för att följa utvecklingen av andelen OA-publikationer? Det verkar svårt under överskådlig tid. Täckningen är fortfarande rätt ojämn. Av större lärosäten så ingår ännu inte Karolinska Institutet, Handelshögskolan och SLU i SwePub. Vi kan också tydligt räkna med att bara en mindre del av alla parallellpublicerade artiklar faktiskt registreras i lärosätets öppna arkiv. Vidare läggs antagligen bara en mindre del av de artiklar som publiceras i OA-tidskrifter även ut i ett öppet lärosätessarkiv. Därför är det inte förvånande att data från SwePub visar på en betydligt lägre OA-andel än i studien ovan. Den fritt tillgängliga andelen av publikationer totalt för 2000-2010 är 12.5 procent, och för bara artiklar 7.1 procent. Totalt

innehåller SwePub idag ca 40 000 fritt tillgängliga publikationer, varav knappt 11 000 är artiklar. Ur redovisningssynpunkt skulle det vara mycket bra om alla svenska fritt tillgängliga artiklar även lades ut i öppna arkiv och kunde höstas in till SwePub. Frågan är om och hur fort detta vore möjligt.

Om vi räknar fram från 2008 är det rimligt att anta att ca 25 % av den aktuella produktionen av svenska forskningsartiklar är fritt tillgänglig på webben. Det är troligt att andelen kommer att stiga snabbare när de krav på OA som nu ställs av finansiärer och lärosäten får genomslag. Det är en betydande andel. Samtidigt återstår en viss väg att gå innan flertalet artiklar, eller en avgörande del, är open access.

Ökade krav på redovisning

Under senare år har redovisningen av lärosätenas vetenskapliga publicering fått en kraftigt ökad betydelse både för deras egen utvärdering och för nationell resursfördelning. Detta kan innebära vissa problem för utvecklingen av open access. De ökade kraven på publicering i högrankade tidskrifter gör det mindre attraktivt för författare att publicera sig i OA-tidskrifter (av vilka ännu bara en mindre del hunnit uppnå en hög rankning) och därmed svårare för nya OA-tidskrifter att växa till sig. För författaren återstår dock i de flesta fall en möjlighet att först publicera sig i en högrankad sluten tidskrift och sedan parallellpublicera.

Men i grunden handlar både redovisningskraven och open access om ökad synlighet. Bevisligen ökar parallellpublicering uppmärksamheten i form av citeringar. Det behöver därför inte vara en motsättning mellan open access och redovisningskrav, beroende på hur dessa formuleras.

Open access och monografier

Frågan om stöd till open access-publicering av monografier - fr a inom humaniora och samhällsvetenskap - utreds av Vetenskapsrådet. Riksbankens Jubileumsfond ger ett särskilt bidrag om 30 000 för open access-utgivning av monografier, både för pågående och nya projekt. Frågan utreds och främjas på europeisk nivå av EU-projektet OAPEN.

Open access och forskningsdata

Frågan om fri tillgång till forskningsdata diskuteras sedan länge internationellt. Hur en koppling mellan fritt tillgängliga publikationer och (fritt tillgängliga?) forskningsdata skulle kunna se ut har utretts inom OA-projektet *Forskningsdata inom humanistiska och konstnärliga vetenskaper – open access?*. Projektet genomförs av ett antal lärosäten i samverkan med Sveriges Nationella Datatjänst och ska slutrapporteras i början av 2011. Inom EU-projektet OpenAIRE är länken mellan publikationer och forskningsdata ett viktigt delområde.

Öppna digitala lärresurser

Programmet har stött ett större projekt - *OER i öppna digitala arkiv* - samt därefter två uppföljningsprojekt - *OER - en resurs för lärande* och *Modell för ökad användning av öppna digitala lärresurser*. Genom dessa projekt har en god grund lagts för en fortsatt utveckling inom området. Internationellt har prestigeuniversitet som MIT profilerat sig genom att lägga ut föreläsningar och andra lärresurser. Frågan engagerar i Sverige i synnerhet IT-pedagoger och en del lärare samt i viss mån de som arbetar med öppna arkiv. "Digital lärresurs" är ett mycket vitt begrepp som även rymmer forskningspublikationer och studentuppsatser. Det inkluderar också en rad, ofta multimediala och snabbt föränderliga former av lärresurser, producerade av lärare, vilka inte på ett enkelt sätt kan göras tillgängliga genom ett öppet lärosätesarkiv.

i Björk B-C, Welling P, Laakso M, Majlender P, Hedlund T, et al. 2010 , Open Access to the Scientific Journal Literature: Situation 2009. PLoS ONE 5(6)

ii Hedlund, T. Open Access availability of articles by Nordic authors, ScieCom Info 4 (2010)